

**JUAN EUSEBIO NIEREMBERG (1595-1658)
A CATALUNYA**
**PRINCIPALS EDICIONS DE LES SEVES OBRES (S. XVII-XVIII)
I LA TRADUCCIÓ CATALANA DEL SEU CATECISME***

Xavier BARÓ I QUERALT

Original rebut: 06/09/2016
Data d'acceptació: 15/10/2016

Adreça: Universitat Internacional de Catalunya
Immaculada, 22
08017 BARCELONA
E-mail: xbaro@uic.es

Resum

Juan Eusebio Nieremberg (1595-1658) fou un prolífic autor de l'Espanya del Barroc. Les seves obres tingueren una extraordinària difusió en la impremta catalana de l'època moderna. En aquest article s'estudia la difusió de les edicions de Nieremberg a Catalunya en l'època moderna, prestant especial atenció a les dues edicions de la traducció catalana del seu catecisme, publicades en dos contextos ben diferenciats: durant la Guerra dels Segadors i l'any 1686.

Paraules clau: Juan Eusebio Nieremberg, jesuïtes, *Práctica del Catecismo Romano y doctrina cristiana*

Abstract

Juan Eusebio Nieremberg (1595-1658) was a prolific author of the Spanish Baroque era. His works saw an extraordinary diffusion in the Catalan press of the Early Modern period. This article examines the spread of the Nieremberg editions in the Early Modern period in Catalonia, paying special attention to two editions of the Catalan translation of his catechism, published in two very different contexts: during the War of the Spanish Succession and the year 1686.

* Aquest article s'ha realitzat en el marc del projecte d'investigació «Poder y representaciones culturales en la Época Moderna: la Monarquía de España como campo cultural (s. XVI-XVIII)». Ref. HAR 2016-78304-C2-1-P. Ministerio de Economía y Competitividad.

on to the two editions of the Catalan translation of his catechism, published in two distinct contexts: during the Catalan Revolt of 1640, and in 1686.

Keywords: Juan Eusebio Nieremberg. Jesuits, Practice of the Roman Catechism and Christian Doctrine

1. INTRODUCCIÓ

Les obres de Juan Eusebio Nieremberg (1595-1658), jesuïta castellà del segle XVII, han conegut un destí ben desconcertant i contradictori. Autor sumament prolífic (47 obres en castellà, 30 en llatí, a banda de la seva traducció castellana del *De imitatione Christi* de Tomàs de Kempis (1380-1471) i, com a mínim, tres obres més atribuïdes a la seva autoria),¹ reeditat de manera reiterada al llarg de la seva vida, les seves obres, si més no una part important d'aquestes, foren reeditades i traduïdes de manera constant al llarg dels segles XVII i XVIII. A partir del segle XIX, l'interès per Nieremberg començà a minvar, i només es reedità de manera inequívoca *De la diferencia entre lo temporal y eterno. Crisol de desengaños con la memoria de la eternidad, postrimerías humanas y principales misterios divinos*. Ja entrat en el segle XX, sobretot a partir de la segona meitat, Nieremberg caigué en un radical oblit.² Si ens centrem en les edicions de més gran difusió, les dades parlen per elles mateixes: a banda d'algunes reedicions del seu *Epistolario* (que no es publicà complet),³ el 1957 s'editaren, en dos volums, quatre de les seves obres més conegudes per a la Biblioteca de Autores Españoles.⁴ El 2004, breus fragments de la seva obra de caire més científic.⁵ El 2006, una edició facsímil de la *Curiosa y oculta filosofía*.⁶ El 2010, una reedició, un cop més, de *De la diferencia entre lo*

1. Ens referim a *Justicia y misericordia de Dios*, Madrid: La España Editorial s.f.; *Vida de Santa Teresa de Jesús*, Salamanca: Imprenta de Calatrava 1911 i un recull de caire històric, *Tabla cronológica de las cosas más ilustres de España*, suposadament sota el pseudònim de Claudio Clemete, que sens dubte és el d'atribució més dubtosa. El llistat més exhaustiu de les obres de Nieremberg en D. Scott HENDRICKSON, *Jesuit Polymath of Madrid: The Literary Enterprise of Juan Eusebio Nieremberg (1595-1658)*, Leiden-Boston: Brill 2015, 203-206.
2. Cf. Isidoro IPARRAGUIRRE, «Un escritor ascético olvidado: el padre Juan Eusebio Nieremberg, 1595-1658», *Estudios Eclesiásticos* 32 (1958) 427-448.
3. Juan Eusebio NIEREMBERG, *Epistolario*, Madrid: Espasa-Calpe 1945.
4. Juan Eusebio NIEREMBERG, *Obras escogidas*, 2 vols., Madrid: Atlas 1957.
5. Juan Eusebio NIEREMBERG, *Oculta filosofía. Razones de la música en el hombre y la naturaleza*, Barcelona: Acantilado 2004 (edició a càrrec de Ramón ANDRÉS).
6. Juan Eusebio NIEREMBERG, *Curiosa y oculta filosofía. Primera y segunda parte de las Maravillas de la Naturaleza, examinadas en varias cuestiones naturales*, Madrid: Instituto Geológico y Minero de España, 2006.

temporal y eterno.⁷ Tot plegat, un panorama ben escadusser per al qui fou un dels autors de més gran difusió en l'Espanya del Barroc, que ens deixà més de 10.000 pàgines escrites, i del qual Lope de Vega (1562-1635) en féu un elogi tan decidit («Quantos su voz oyeron/que Eusebio Nieremberg la dictaua [una lliçó]/o que el mismo Aristoteles hablaua»)⁸ Posteriorment, com a conclusió, reflexionarem sobre els motius que poden ajudar a entendre aquest oblit i menysteniment.

En aquest article ens proposem d'estudiar les edicions catalanes de les obres de Nieremberg al llarg dels segles XVII i XVIII, les dues centúries de màxima difusió dels seus llibres. Creiem que aquest fet ens permetrà d'escatir quines foren les obres que tingueren més ressò entre els potencials lectors del Principat. D'altra banda, ens proposem d'estudiar les dues edicions de la traducció catalana de la *Práctica del Catecismo Romano y doctrina cristiana*.

2. BREU RECORREGUT BIOGRÀFIC

Els seus pares foren Gottfried Nieremberg i Regina Ottin, alemanys al servei de Maria d'Àustria, filla de Carles V, germana de Felip II i muller de l'emperador Maximilià II.⁹ Quan Maximilià morí, els seus pares vingueren a Castella. Neix en ambient cortesà. Estudià humanitats al col·legi imperial de Madrid. El 1610 estudia els dos drets (civil i canònic) a la Universitat de Salamanca. El 31 març de 1614, després de fer els Exercicis Espirituals, ingressa a la Companyia de Jesús, tot i la forta oposició per part del seu pare. Fa els vots el 3 abril de 1616. A Huete (Conca) perfecciona l'estudi del llatí, grec i hebreu. El 1619 està a Alcalà de Henares cursant Arts i Teologia. El 1623, a Alcalà mateix, s'ordena sacerdot i diu missa.

7. Fernando Miguel GIL, «Introducción», en *De la diferencia entre lo temporal y eterno*, Buenos Aires: Instituto Bonaerense de Numismática y Antigüedades 2010.

8. NIEREMBERG, *Curiosa y oculta filosofía*, 371.

9. L'estudi més recent i actualitzat sobre Nieremberg es deu a D. Scott HENDRICKSON, *Jesuit Polymath of Madrid*, al qual cal sumar els estudis ja clàssics de Fernando Miguel GIL («Estudio biográfico, crítico y bibliográfico», en Juan Eusebio NIEREMBERG, *Obras escogidas*, Madrid: Atlas 1957, XIII-XLI i de Hughes DIDIER, *Vida y pensamiento de Juan Eusebio Nieremberg*, Madrid: Fundación Universitaria Española 1976. Alonso de ANDRADE (1590-1672) escrigué la primera biografia, de caire hagiogràfic, sobre l'erudit castellà: «Compendio de la vida del V. P. Nieremberg», en Juan Eusebio NIEREMBERG, *Aprecio y estima de la divina gracia*, Madrid: Gregorio del Amo 1890, XIV-XLIII. D'altra banda, recentement hem publicat, juntament amb Anastasi PRODANI, una antologia sobre Nieremberg en edició bilingüe castellà/albanès (*Nieremberg, Aforismos y fragmentos sobre la naturaleza humana. Aforizma dhe fragmente mbi natyrën njerëzore*. Tirana: EDF A 2016).

A partir del 1628 el trobem donant classes de *Historia Animalium Plantarum* al Col·legi dels jesuïtes de Madrid. El 1633 ocupa càtedra de Sagrada Escriptura i fa el quart vot d'obediència al Sant Pare. Són anys consagrats a impartir classes i a l'escriptura. El 1645 cau malalt. Perd la parla, part de la visió i mobilitat. Es creu que es pogué restablir parcialment i morí el 7 d'abril de 1658.

Sens dubte, com ja s'ha dit, som davant d'un dels autors més prolífics de l'Espanya barroca. Es tracta d'una obra d'unes 10.000 pàgines, la meitat en llatí¹⁰ i l'altra en castellà. Se sol dividir en hagiogràfica (on realitzà una tasca ingent, sobretot recopilant vides de jesuïtes coetanis en els *Varones ilustres de la Compañía de Jesús*),¹¹ història natural (*Curiosa filosofía y tesoro de maravilla de la naturaleza experimentada en varias cuestiones naturales*, 1630, la *Curiosa y oculta filosofía. Primera y segunda parte de las maravillas de la naturaleza, examinadas en varias cuestiones naturales*, 1649 la *Historia naturae*, 1635), asceticoespirituals (el gruix més important de la seva obra: *De Arte Voluntatis*, 1631; *Del aprecio y estima de la gracia divina*, 1638; *De la diferencia entre lo temporal y eterno*, 1640; *De la hermosura de Dios*, 1641; *Epistolario*, 1649 i un llarguíssim etcètera), politicosocials (sobretot els *Aforismos o dictámenes*, però també *Causa y remedio de los males públicos*, 1642, dedicada al Comte-duc d'Olivares). Ara bé, l'obra que tingué més difusió, reeditada i traduïda a diversos idiomes (entre d'altres, a l'alemany, anglès, francès, italià, llatí i guaraní) *De la diferencia entre lo temporal y eterno*, que fins i tot fou resumida per José Boneta per fer-ne una lectura més àgil. Bona mostra de la importància que tingué l'obra de Nieremberg en el seu temps és la quantitat de llengües a les quals es traduï la seva obra: entre d'altres, a l'alemany, anglès, francès, italiana, català i llatí. El pensament de Nieremberg creuà l'Atlàntic, i també fou traduït al guaraní. Segons Miquel Batllori, Nieremberg fou, en essència:

Un home del Barroc, no tant pel seu estil com per la fastuositat de la seva immensa erudició, per la temàtica, per la manera com és plantejada: les batalles de la seva teopolítica contra els ateïstes, la lluita gairebé cartesiana entre ànima i cos, i la seva síntesi en l'acció, la interpretació dels somnis, l'obsessió tràgica per la mort i

10. Sobre la seva producció en llatí, vegeu: María Jesús ZAMORA CALVO, «Muerte, alma y desengaño. Las obras latinas del padre Nieremberg», *Revista de Humanidades* 21 (2006) 105-121.
11. A més, en la seva obra *Honor del gran patriarca san Ignacio de Loyola*, Madrid: María de Quiñones 1645 s'inclou una vida de sant Francesc Xavier, de Marcello Mastrilli i una extensa «Noticia de muchos hijos de san Ignacio nuestro padre, esclarecidos en virtudes», 365-784.

pel sofriment, el desengany humà, la vida com a tragèdia, el món vist com un gran teatre calderonià, la glòria de Déu com a únic triomf real i vàlid.¹²

3. LES EDICIONS CATALANES DE NIEREMBERG EN ELS SEGLES XVII I XVIII

3.1. *Els llibres de més gran difusió*

Ja s'ha dit que l'obra de Nieremberg que ha conegut una més gran difusió i fama és *De la diferencia entre lo temporal y eterno*. Publicada per primera vegada el 1640 a Madrid, es tracta d'una obra curulla de reflexions i exemples sobre la finitud de l'existència humana, que es veu abocada a confiar en l'eternitat. Hi apareix tot sovint el concepte de desengany, aplicable a totes les dimensions del que és efímer i mundà. Hendrickson ha analitzat l'àmplia difusió i repercussió del llibre, exemple clar del neoplatonisme (contrast entre l'efímer i l'etern, entre el real i l'ideal) i del neoestoïcisme (el sentit del *desengaño* envers allò que es percep com fugisser).¹³ Cal considerar també la forta influència que tingueren en Nieremberg els *Exercicis Espirituals* de sant Ignasi de Loiola (1491-1556) en la configuració de l'obra.

Pel que fa a Catalunya, l'obra s'imprimí en 18 ocasions entre els segles XVII i XVIII, mostra inequívoca de la seva àmplia difusió i ressò.¹⁴ Cal pensar, òbviamment, en les edicions que circulaven pel Principat però que s'havien imprès en d'altres territoris de la Monarquia Catòlica. Així doncs, en el segle del Barroc s'imprimí en quatre ocasions (Sebastià de Cormellas,¹⁵ 1643; Sebastià Matevad, 1670; Jacint Andreu, 1670 i Francesc Guasch, 1698), i en el Segle de les Llums, en 14 ocasions (Martí Gelabert, 1703; Josep Llopis, 1705; Pau Campins, 1714 i 1727; Joan Piferrer, 1716; edició sense editor «con licencia de los Superiores», 1717; Teresa Piferrer, 1754; Maria Àngela Martí, 1757,

12. Miquel BATLLORI, «Barocco e Illuminismo», *Archivum Historicum Societatis Iesu* 46 (1977) 232-252. Traduït al català en *Cultura i finances a l'edat moderna*. Obra Completa, vol. VIII, València: Tres i Quatre 1997, 441-469.

13. HENDRICKSON, *Jesuit Polymath of Madrid*, 126-162.

14. Les dades s'han extret, principalment, del catàleg de la Biblioteca Nacional de España [en línia] (<http://www.bne.es/es/Inicio/index.html>), la Biblioteca Nacional de Catalunya [en línia] (<http://www.bnc.cat/>) i el CCUC (Catalèg Col·lectiu de les Universitats de Catalunya) [en línia] (<http://ccuc.cbuc.cat/>) [Consulta: 25 juliol 2016].

15. Tots els editors són de la ciutat de Barcelona, llevat que s'indiqui el contrari. Pel tema dels impressors i editors catalans del moment, vegeu: Xevi CAMPRUBÍ I PLA, *L'impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps*, Barcelona: Universitat de Barcelona 2013 (Tesi doctoral).

1759 i 1766; Jaume Osset, 1760; Carles Gibert, 1789 i 1792; «Consortes Serra i Martí», 1792).

La segona obra més editada és la traducció castellana de *La imitació de Crist* de Tomàs de Kempis. Entesa com una sèrie de reflexions sobre el camí que ha de dur a terme el cristià, prenent la figura del Crist com a model, fou editat en deu ocasions al llarg de l'època moderna. En el segle XVII conegué tres edicions (Jacint Andreu, 1677; Josep López, 1682 i Martí Gelabert, 1693). En el segle XVIII també creixeren el nombre d'edicions, sobretot fins a la dècada de 1760 (Bartomeu Giralt, 1708; Joan Piferrer, 1747; Pau Campins, 1759 i Maria Àngela Martí, 1760, 1767, *circa* 1770).

La tercera obra més difosa tampoc no es deu de manera exclusiva a la ploma de Nieremberg. Ens referim al *Flos Sanctorum*, iniciat per Pedro de Ribadeneira (1527-1611), i continuat per Nieremberg i Francisco García (1641-1685), tots tres jesuïtes. Aquesta magna obra, recull de vides de sants i de personatges que es consideraven capitals per a la formació i orientacions del poble cristià, fou publicada en nou ocasions durant l'edat moderna. En el segle XVII trobem dues edicions (Sebastià de Cormellas, 1643; Vicent Surià, 1688) i les altres set corresponen al segle XVIII.

En darrer terme, trobem el *Crisol del crisol de desengaños. Compendio adecuado del milagroso libro de la diferencia de lo temporal y eterno*, a càrrec de José Boneta Laplana (1638-1714)¹⁶. Es tracta d'un recull i compendi d'allò més destacat de *De la diferencia entre lo temporal y eterno* del nostre autor, que Boneta donà a la impremta ja que com el mateix Boneta afirma, el text sencer «no lo leían los pobres por costoso y los coléricos y ocupados por largo».¹⁷ Aquesta obra de síntesi nierembergiana es publicà a casa nostra com a mínim en sis ocasions al llarg del Segle de les Llums (Joan Piferrer, 1703, 1727 i 1728; Pere Escuder, 1719; Vic: Pere Morera, 1756; Maria Àngela Martí, 1768).

Així doncs, i de manera clara i inequívoca, el Nieremberg més difós i editat fou el relacionat amb *De la diferencia entre lo temporal y eterno*, ja fos en la seva versió completa o bé en la seva versió sintètica a càrrec de Boneta. Per suposat, també en la seva dimensió de traductor de la *Imitació de Crist* de Tomàs de Kempis.¹⁸

16. JOSÉ BONETA, *Crisol del crisol de desengaños. Compendio adecuado del milagroso libro de la diferencia de lo temporal y eterno*, Saragossa: Pedro Carreras 1705.

17. *Ibid.*, prólogo.

18. En més d'una ocasió, el text de Kempis es completarà amb algun opuscle breu de Nieremberg. Així, en l'edició de l'any 1812 (Madrid: Imprenta de Repullés), s'hi afegeixen els *Avisos y Dictámenes de Espíritu y Perfección*, breu recull de sentències extret de les seves obres.

3.2. Els llibres de difusió més reduïda

Les següents obres que s'analitzaran conegueren una difusió més reduïda, i responen majoritàriament a les obres de temàtica explícitament religiosa del nostre autor. En primer lloc, tenim el llibre titulat *Aprecio y estima de la divina gracia*. Aquesta obra constitueix un important tractat ascètic en el qual es reflexiona sobre l'infinit valor de la gràcia en la vida i procés salvífic del creient. És un llibre plenament representatiu del pensament i teologia catòliques car, tot i tractar del tema de la gràcia divina, no es troba cap referència a la controvèrsia amb la teologia protestant. Al llarg del segle XVII, fou editat en quatre ocasions (Sebastià Matevad, 1643; Sebastià de Cormellas, 1644; S. Andreu, 1680 i Jacint Andreu, 1680).

En segon lloc, es troba el *Libro de la vida, Jesús crucificado, Rey de los Judíos*. Probablement és una de les obres més hiperbòliques i barroquitzants de Nieremberg. El subtítol, doncs, és ben expressiu: «Autor es el Amor Divino. Impreso en Jerusalén, en la Oficina del Monte Calvario, Cumplidos los Treinta y Tres Años de su Edad, a Costa de la Sangre del Hijo de Dios». Durant el segle XVII es publicà en una ocasió (Pere Lacavalleria, 1634), i una altra en el segle XVIII (Maria Àngela Martí, 1730).

També es publicà en dues ocasions el llibre piatós titulat *Devoción y novena al gloriosísimo arcángel san Miguel que haze todos los años en su insigne iglesia parroquial de Barcelona empeçandola en su fiesta del dia 29 de setiembre* (Joan Veguer, 1725; Maria Àngela Martí, 1760), que és un breu resum de l'obra de Nieremberg titulada originàriament *De la devoción y patrocinio de san Miguel, Príncipe de los Ángeles. Antiguo tutelar de los godos y protector de España*.

Un sol cop (Gabriel Nogués, 1639) veié la llum el tractat cristològic *De la afición y amor de Jesús*, on hi apareixen, entre d'altres, mencions a sant Francesc de Borja (1510-1572) i a Tomàs de Kempis. Un aspecte rellevant d'aquesta obra és la reflexió sobre el Cor de Jesús. També una sola vegada (Jaume Matevat, 1644) es publicaren les *Flores espirituales en que se proponen varios puntos muy provechosos para las almas*, breu i complet tractat a mig camí entre la pràctica catequètica i la reflexió ascètica. Val a dir, però, que fou una obra de gran difusió a l'època, fins a l'extrem que algun dels seus capítols fou publicat com a opuscle. És el cas de les *Verdades de la Fe que conviene que sepan todos los christianos* (Madrid: Andrés García, 1650), que correspon al primer capítol de les *Flores espirituales*.

Per últim, es publicaren a casa nostra els dos llibres de caire més científic de Nieremberg. Ens referim a la *Curiosa filosofía y tesoro de las maravillas de la naturaleza* (Pere Lacavalleria, 1644) i la *Ocultia filosofía. De la simpatía y antipatía de las cosas, artificio de la naturaleza, y noticia natural del mundo*

(Pere Lacavalleria, 1645). Aquestes obres demostren el paper que Nieremberg jugà en el naixement de la ciència moderna a la península Ibèrica. Nieremberg sapigué mostrar diverses facetes de la natura en les quals hi tenen una forta presència les descripcions d'allò sobrenatural i exòtic (com els monstres), però sempre sota la premissa d'una natura curulla de bellesa, fruit de la creació de Déu.

4. LA TRADUCCIÓ CATALANA DE LA *PRÁCTICA DEL CATECISMO ROMANO Y DOCTRINA CRISTIANA* (1640)

4.1. *Breu aproximació a l'obra*

L'any 1640 la Monarquia Catòlica entrà en crisi: esclatà la revolta catalana, que donà peu a la Guerra dels Segadors, així com revoltes i conspiracions a Portugal, Andalusia, Aragó, Navarra, Nàpols i Sicília.¹⁹ Tot i així, per al nostre autor fou un any enormement productiu, car publicà quatre obres: *De la diferencia entre lo temporal y eterno*, de la qual ja n'hem parlat, la *Vida del dichoso y venerable Padre Marcelo Francisco Mastrilli*, jesuïta màrtir al Japó (1603-1637), el breu opuscle de caire asceticomístic titulat *Saetas de amor divino* i, per últim, la *Práctica del Catecismo Romano y doctrina cristiana*.²⁰ Òbviament, tal grau de productivitat només es pot entendre com a fruit de l'intens treball dut a terme al Col·legi Imperial de Madrid i a la titànica dedicació de Nieremberg.

Centrant-nos ara en el seu catecisme,²¹ cal dir que ens trobem davant el Nieremberg més divulgatiu i, per tant, menys conceptista. L'obra fou pensada per al públic senzill, no necessàriament culte, que pogués llegir (o escoltar) el contingut del llibre. Per tal de fer-nos una idea de l'extraordinària difusió que conegué el llibre, podem anotar, com a mínim, set edicions en castellà per al segle XVII (1640, 1641, 1646, 1651, 1658, 1673 i 1677), set més per al segle XVIII

19. Segueix essent molt útil: John H. ELLIOTT, *La revolta catalana 1598-1640: un estudi sobre la decadència d'Espanya*, València: Universitat de València 2006.

20. Heus ací el títol complet de la primera edició: *Práctica del Catecismo Romano y doctrina cristiana, sacada principalmente de los catecismos de Pío V y Clemente VIII, compuestos conforme al Decreto del santo Concilio Tridentino, con las divisiones y adiciones necesarias al cumplimiento de las obligaciones christianas, para que se pueda leer cada domingo y día de fiesta. Van al fin añadidos varios exemplos de los puntos principales de la Doctrina. Dispuesto todo por mandado de algunos zelosísimos Prelados de España, y dedicado a todos los de estos reinos por su más humilde siervo I.E.N.* Madrid: Diego Díaz de la Carrera 1640.

21. Vegeu: HENDRICKSON, *Jesuit Polymath of Madrid*, 51-85.

(1720, 1722, 1728, 1734, 1747, 1763 i 1794), a banda d'una traducció a l'italià (1656)²² i les dues traduccions catalanes (1648 i 1686).

El nostre autor va estructurar el conjunt del seu catecisme en tres parts ben diferenciades: les lliçons per ser llegides en els diumenges («De las Dominicas del año»), les festes litúrgiques de l'any («De las fiestas movibles») i els *exemplos* («Índice de los exemplos de la Doctrina Christiana»), eminentment didàctics i pràctics, escrits, com tota la seva obra, amb l'objectiu ignasià d'«ajudar les ànimes». Tal i com apunta Luis Resines, al llarg del segle XVI s'editaren nogensmenys que 196 catecismes.²³ Per tant, algun tret distintiu havia de tenir el catecisme de Nieremberg per tal de fer-se un lloc en un àmbit tan ben provist de publicacions, i amb representants de tanta volada com Juan de Ávila (1500-1569) i la seva *Doctrina christiana que se canta. Oydnos vos por amor de Dios* (ca. 1550), fra Luis de Granada (1504-1588) i el *Compendio de doctrina christiana* (1559) o les aportacions dels jesuïtes Gaspar Astete (1537-1601), *Doctrina christiana y documentos de crianza* (1576), Jerónimo de Ripalda (1537-1618) i la *Doctrina christiana con una exposición breve* (1591) o sant Roberto Bellarmino (1542-1621) amb la *Declaración copiosa de la doctrina christiana* (1615). Segons Hendrickson,²⁴ la principal novetat del catecisme de Nieremberg rau, precisament, en el sentit eminentment pràctic dels seus exemples. No es tracta només d'un catecisme merament memorístic, sinó que està pensat per ensenyar però també per ajudar en la pregària interior. Així, en la dedicatòria de l'obra Nieremberg exposa la necessitat de disposar d'un catecisme de caire pràctic:

Considerando, pues, esto algunos vigilantes Prelados de estos tiempos, desearon ver compuesto en lengua vulgar un Catecismo Romano que fuese como práctica del Romano, con tal disposición que tuviese señal de lección para todos los Domingos y Fiestas del año, conforme a la intención del Santo Concilio [de Trento], facilitándose tanto la lección de él, que aun no quedase el lector el trabajo de escoger lo que se haya de leer, pareciéndoles que este medio sería para gran descargo de sus conciencias.²⁵

Hi afegeix també l'habitual *captatio benevolentiae*, tot destacant que ell no està pas capacitat per dur a bon terme la tasca encomanada:

22. Cf. Giuseppe MAZZOCCHI, «Note sulla fortuna italiana e lombarda di Padre Juan Eusebio Nieremberg», *Studia Borromaica* 13 (1999) 57-72.

23. Luis RESINES, *La catequesis en España: historia y textos*, Madrid: BAC 1997.

24. HENDRICKSON, *Jesuit Polymath of Madrid*, 52.

25. Juan Eusebio NIEREMBERG, *Práctica del catecismo romano y doctrina cristiana*, Madrid: Imprenta de Ramón Ruiz, 1794, «Dedicatòria».

La ejecución de este trabajo se mandó a quien menos podía dar la satisfacción que pide, la fuerza de la obediencia es grande; y Dios nuestro Señor, que escoge instrumentos flacos para mostrar en ellos su poder, será servido de dar algún principio al cumplimiento de tan santos deseos, si bien en esta obra muy inferior a ellos.²⁶

Al «prólogo y advertencia» es reflexiona sobre la gènesi del llibre, tot advertint, però, que el lector trobarà poca innovació en el camp del contingut, citant només *en passant* la seva particular aportació amb els *exemplos*:

Tenga esta obra el efecto que han deseado personas tan zelosas que la mandaron disponer, la cual se puede decir que nadie la ha compuesto de nuevo, sino solo dispuesto y recopilado o trasladado de otros catecismos muy probados, como son el de Pío V, el de Clemente VIII y Cardenal Belarmino, el del V. Fr. Bartolomé de los Mártires, y la Doctrina Portuguesa del V. P. Fr Luis de Granada. Es verdad que se añaden también algunas cosas, según la dirección del Catecismo Romano, para que los fieles tengan bastante noticia de la Fe, remedio de sus costumbres y avisos convenientes para su salvación.²⁷

Un altre aspecte a tenir present és que el catecisme nierembergíà permetia seguir la missa durant tot l'any. Aquest fet, com ha assenyalat Resines, fou de gran transcendència, i instaurà un model àmpliament imitat al llarg del segle XVIII.²⁸ De fet, altres companys de la Companyia de Jesús, com l'italià Paolo Segneri (1624-1694) i els francesos Louis Bourdaloue (1632-1704), François Nepveu (1639-1708) o Jean Croisset (1656-1738) seguiren les passes del jesuïta castellà, deixant obres de gran volada que ajudaven el devot a seguir el curs de l'any litúrgic.²⁹

Pel que respecta a l'ús dels exemples, sens dubte, ens permet constatar que el lector es troba davant un Nieremberg substancialment diferent al de les seves aportacions més teòriques i abstractes. No es tracta, doncs, de teoritzar de manera especulativa, sinó de mostrar exemples de conducta que interpel-

26. *Ibíd.*

27. Juan Eusebio NIEREMBERG, *Práctica del catecismo romano*, «Prólogo y advertencia».

28. RESINES, *La catequesis en España*, 375.

29. SEGNERI fou autor, entre d'altres, del *Maná del alma, o ejercicio fácil y provechoso para quien desea darse de algún modo a la oración*. Madrid: Joaquín Ibarra, 1756, 4 vols; la *Quaresma*. Girona: Josep Bro, 1765, 2 vols. BOURDALOUE, a banda de les seves Domíniques, deixà una extensa *Quaresma* (Madrid: Francisco del Hierro, 1726, 3 vols.) de més de 1.800 pàgines. NEPVEU escriví els *Pensamientos o reflexiones christianas para todos los días del año* (Barcelona: Maria Àngela Martí, vídua, 1766, 4 vols); i Jean CROISSET, entre d'altres, escrigué els dotze volums titulats *Año Christiano o ejercicios devotos para todos los días del año*, als quals s'hi han d'afegir cinc volums més de Domíniques i un altre dedicat a la vida de Jesús i de Maria.

lin directament el lector (o oient) del llibre.³⁰ El recurs als exemples, però, no era pas nou en la literatura del moment, i així, els trobem en les obres de Miguel de Cervantes (1547-1616), com les *Novelas ejemplares*, però també en obres piadoses, com el *Tratado del amor de Dios* (1616) de sant Francesc de Sales (1567-1622).³¹

4.2. *Les dues edicions de la traducció catalana*

Centrem-nos ja en la traducció catalana del catecisme de Nieremberg. Cal reflexionar, tot i que pugui semblar obvi, sobre el motiu pel qual només es va traduir aquesta obra de Nieremberg a la nostra llengua. Evidentment, el fet de tractar-se del seu llibre més divulgatiu, pensat per a un públic no necessàriament culte, fa pensar en un perfil de lector diferent al lector culte català de l'època. Per tant, és possible que els impulsors de la traducció veiessin la necessitat de donar a la impremta un text escrit en la llengua del poble, és a dir, el català.³²

La *Práctica del Catecismo Romà y doctrina christiana* es publica en dues ocasions al llarg del segle XVII: el 1648 (Helena Deu, vídua) i el 1686 (Antoni Lacavalleria). En cap de les dues edicions no es fa explícita l'autoria del traductor, i a la coberta només es menciona que fou «estampat primer en castellà per lo Pare Iuan Eusebio Nieremberg, y ara traduhit en català per un religiós zelós del bé de les ànimes». Del catecisme en català en volem destacar dos textos. En primer lloc, la censura, a càrrec del franciscà Joan Vicenç Besora, lector en teologia. Amb ploma àgil i ben documentada, Besora declara haver ja llegit el llibre en la seva edició castellana

30. A tall d'exemple, transcribem l'exemple «De la Resurrección de Christo: Un día de su Resurrección se apareció Christo a Santa Matilde y la dixo: En mi Resurrección, Cielo y Tierra me sirvieron. Ella preguntó: pues el Cielo, Señor, ¿cómo te sirvió? Dixo Christo: porque todos los espíritus celestiales me asistieron. Luego se le representó a la Santa una multitud de ángeles que llegaban desde el Cielo a la tierra, que estaba rodeando a nuestro Redentor. Pregunto mas la Santa: ¿Y qué alabanzas os dixeron los ángeles? Respondió Christo que fueron Santo, Santo, Santo, Señor» (Juan Eusebio NIEREMBERG, *Práctica del catecismo romano y doctrina cristiana*, Madrid: Imprenta de Ramón Ruiz 1794, 344).

31. Així, per exemple, al capítol vuitè del llibre X («Història memorable per demostrar en què consisteix la força i l'excel·lència de l'amors sagrat») i al capítol 16 («L'exemple de diversos sants que sembla que van exercitar el seu zel amb indignació»). Vegeu: San Francisco de SALES, *Obras selectas*, vol. II. Madrid: BAC 1954, 407-410, 429-434.

32. A tall orientatiu, i per situar-se en el context de l'època, vegeu: XAVIER BARÓ I QUERALT, «Defensa, pragmatisme o menysteniment: actituds d'alguns autors catalans del segle XVII envers la llengua catalana», *Pedralbes. Revista d'Història Moderna. VI Congrés d'Història Moderna de Catalunya* 28-I (2008) 551-570.

Pues ha temps lo tinch de mon ús en son original castellà, imprés lo any 1642 en Madrit, qualificat, aprovat y ab raho molt alabat per molts eminentíssims señors Cardenals, Illustríssim y Reverendíssims Arquebisbes y Bisbes.³³

D'altra banda, Besora es mostra un bon coneixedor de l'obra de Nieremberg. Signa la seva aprovació el 3 de juliol de 1648, i recorda el lector que Nieremberg és, sobretot:

Un autor tan aventatjat de molts llibres que si fins ara ne son arribats a vint y tres a ma noticia, sent ella tan curta, y volant tan poch, alguns, y quiçà molts, li seran passats per alt.³⁴

Joan Vicenç Besora elogia també la dimensió científica de Nieremberg, fet que evidencia que les obres sobre ciències naturals del jesuïta castellà havien arribat a les mans del franciscà català, que s'admira de la seva capacitat per tractar qüestions de temàtica tan diversa:

Havent tant est autor volgut soterrar son ingeni en los més ocults minerals y venas de la terra, y sabullit son enteniment en las més profundas cavernas del mar, per a descubrirnos tants secrets de naturalesa, haja pogut y sabut vadear tant bé per lo immens de las cosas celestials y divinas, ensenyantnos tant en ellas en tants llibres escripturaris y grans per als doctes, y espirituals y xichs per a doctes e indoctes.³⁵

També es destaca el caràcter pràctic de l'obra, car el propi Besora reconeix haver-la utilitzat en les seves homilies durant dos anys, fet que referma la qualitat del jesuïta castellà:

Totas las obras dest autor (...) són apassibles y deliciosas, y juntament en gran manera profitosas y plenas de fruyts, en particular ho té tot la present *Práctica*. Fundat en assò esots dos anys passats no prediqué altra matèria en la Quaresma los diumenges en las tardes que la doctrina christiana per lo orde de aquesta *Práctica*, y se veu lo fruyt que resulta.³⁶

L'aprovació del llibre es clou amb un decidit elogi del text de Nieremberg, sens dubte bona mostra del prestigi que tenia l'autor a la seva època:

Dich que si per estampar altres, li done llicencia y permissio, per estampar aquest hi hauria de haver exprés orde y mandato en tots los Bisbats, obligant a tots los

33. Joan Vicenç BESORA, «Censura», en Juan Eusebio NIEREMBERG, *Práctica del Catecismo Romà y doctrina christiana*, Barcelona: Helena Deu 1648.

34. Cal tenir present que fins el 1648 (inclós) Nieremberg havia publicat ja 43 llibres en castellà i 10 en llatí.

35. BESORA, «Censura».

36. *Ibíd.*

Curats ensenyar a sos feligresos segons lo orde de ell, que·l jusgo molt util y profitos, y més per a que los ignorants e idiotas en los llochs més apartats y remots tingan una breu y compendiosa noticia de tota la doctrina christiana.³⁷

El segon text al qual volem fer referència té la seva pròpia intrahistòria. Tal com ja s'ha dit, la primera edició fou estampada a Barcelona el 1648, quan Catalunya vivia sota la pressió de la Guerra dels Segadors, i hi governaven, si més no formalment, els virreis francesos. Així, en l'edició de 1648 hi apareix un text de Charles de Schomberg (1601-1656), comte de Schomberg i duc d'Halluin, virrei del Principat en aquell any de 1648. Òbviament, per motius més que evidents, aquest text no apareix en l'edició de 1686, quan Catalunya vivia sota el regnat de Carles II (1661-1700). El text del duc de Schomberg no aporta res d'interessant per a l'estudi del text de Juan Eusebio Nieremberg, car només es tracta d'una llicència³⁸ que Schomberg atorga a Miquel Delmunts, doctor en medicina i ciutadà honrat de Barcelona, que alhora tenia una impremta i venia llibres. En qualsevol cas, una anècdota que demostra que fins i tot els llibres piadosos no estan exempts de les vicissituds i misèries dels esdeveniments polítics.

5. A TALL DE CONCLUSIÓ. EL CONTRADICTORI DESTÍ DEL LLEGAT DE NIEREMBERG: DE L'EXALTACIÓ A L'OBLIT

Després d'haver analitzat les principals edicions de Nieremberg fetes a Catalunya durant els segles XVII i XVIII, sembla indiscutible que el jesuïta castellà fou un autor apreciat i llegit, sobretot la seva obra més coneguda, *De la diferencia entre lo temporal y eterno*, però també la seva traducció de la *Imitació de Crist* de Tomàs de Kempis o els *Flos Sanctorum*, escrits com a continuació de l'originària aportació de Pedro de Ribadeneira. També s'ha constatat que el Nieremberg científic era conegut en els ambients doctes, com ho manifesta l'aprovació de Joan Vicenç Besora en la traducció catalana del catecisme nierembergià.

Per això estimem oportú ara reflexionar ara sobre l'oblit en què ha anat caient l'obra de Nieremberg. Sens dubte, una de les qüestions capitals a què ha d'atendre qualsevol estudiós de la història de la cultura és el tema de la fortuna dels autors. Per què un autor és tan llegit en un moment donat?

37. *Ibíd.*

38. *Ibíd.*, Llicència que V. Excelencia concedeix al doctor Miquel Delmunts per imprimir o fer imprimir lo llibre dalt intitulat, ab prohibicio per temps de deu anys.

Quines causes expliquen que en una altra centúria hom caigui en l'oblit i la indiferència? Per què, mentre uns resisteixen tan bé el pas del temps, d'altres són confinats al racó del dipòsit d'una biblioteca? Aitals preguntes no es responen només amb l'habitual reflexió sobre l'obra perenne dels clàssics. Qui més qui menys coneix autors que gaudeixen d'immerescuda fama avui en dia, i d'altres que han tingut la dissort d'ésser confinats a l'ostracisme acadèmic i cultural.

S'ha decidit que Juan Eusebio Nieremberg formi part d'aquest segon grup. Editat fins a la sacietat en els segles XVII, XVIII i bona part del XIX, la seva obra ha estat oblidada de manera dràstica al segle XX, sobretot a partir de la segona meitat del segle. Així, per exemple, la *Historia de la Cultura Española de Menéndez Pidal* li dedica unes poques pàgines en els seus volums dedicats al Barroc.³⁹ Contemporani de Baltasar Gracián (1601-1658), qui va témer que les *Centurias* de Nieremberg poguessin fer ombra al seu *Oráculo manual y arte de prudencia* (1647),⁴⁰ és evident que han conegut destins ben diferents. Mentre el jesuïta aragonès segueix gaudint d'una salut editorial (i acadèmica) envejable, el seu company d'orde sembla interessar en àmbits molt reduïts, i sovint només per exemplificar un *case study* de la faceta més obscurantista de la Contrareforma hispana. Se citen els fragments en què Nieremberg al·ludeix als turments de l'infern i a la mort (que n'hi ha, sens dubte), i es deixen de banda, de manera conscient o inconscient, molts altres aspectes de la seva extensa obra. Així, León Carlos Álvarez Santaló emet un dels judicis més contundents envers Nieremberg: sota l'epígraf eminentment pejoratiu de «*sitiados por el terror*», s'hi afirma que quan hom s'apropa a les acaballes del llibre *De la diferencia entre lo temporal y eterno*, «puede decirse que ha agotado su capacidad de resistencia si no ha muerto en el empeño».⁴¹ Una mostra evident del menyspreu d'un determinat sector acadèmic. En canvi, el judici de María Jesús Zamora Calvo és molt més conciliador i, segons el nostre parer, més exacte per apropar-nos a allò que és realment

39. Les dades parlen per elles mateixes. Els dos volums de la *Historia de la Cultura Española Ramón Menéndez Pidal: el siglo del Quijote (1580-1680)*, Madrid: Espasa Calpe, 1996 ocupen 2.100 pàgines. Nieremberg només hi apareix esmentat sis vegades al primer volum i dues en el segon.

40. Així, en una carta a Francisco de Uztarroz (Osca, 10 de març de 1647), Gracián exposa: «El otro día nos espantó un librito del Padre Eusebio que me remitió el Padre La Naja de dictámenes buenos y bien declarados; pero, bien mirado, no nos desmaya ello; gánanos de mano en el asunto que es harto». Es referia a les *Centurias de dictámenes reales, morales y estoicos*, que alhora formen part de la *Corona virtuosa y virtud coronada* (1643). Baltasar GRACIÁN, *Obras completas*, Madrid: Aguilar 1967, 1.143 (edició a càrrec d'Arturo DEL HOYO).

41. León Carlos ÁLVAREZ, «El texto devoto en el Antiguo Régimen: el laberinto de la consolación», *Chronica Nova*, 18, 1990, 30.

important: saber i conèixer què cercava Nieremberg en compondre els seus textos. Sobre el tema de la mort en Nieremberg, l'especialista madrilenya anota:

Recurrió con frecuencia al tema de la muerte, como si estuviera obsesionado o angustiado por él. Enfocó este pensamiento no de una forma negativa ni tremenda, sino como una continuación de la existencia humana.⁴²

Així doncs, l'obra de Nieremberg és immensa, i s'hi contenen diversos estils i temàtica (assaig, hagiografia, ascètica i reflexió). Per tant, de ben segur caldria una aproximació més assenyada, profunda i rigorosa.

Diversos especialistes en l'obra de Nieremberg s'han preguntat pel motiu que justifiqui el gran oblit en què ha caigut la seva obra en l'actualitat. I tots han trobat la mateixa resposta: l'extensa i prolífica obra en dificulta la lectura en el moment present,⁴³ en una societat àvida de missatges breus, concisos i contundents. Cal afegir que sobre la fortuna que ha conegut l'obra de Nieremberg pesa la llosa del context en què va ser escrita: la Contrareforma (o Reforma catòlica). No obstant això, creiem que ja ha arribat el moment d'apropar-nos de bell nou, amb mirada serena i assenyada, al llegat cultural i espiritual d'aquest moment històric, i recuperar el que, passat mig mil·lenni, encara segueix interpellant, i que concerneix a tot ésser humà: la reflexió sobre l'home, la indagació sobre el mal i la mort i el desig de transcendència.

El pensament de Nieremberg no és original, ni ho pretén. Rellegint-lo, ressona amb força el llegat dels llibres sapiencials de l'Antic Testament, els Sants Pares de l'Església, sobretot sant Agustí d'Hipona (354-430)⁴⁴ i, per descomptat, sant Ignasi de Loiola. Aquesta fusió de neoplatonisme, neostoïcisme i retòrica barroca fan de Nieremberg un autor tan interessant com poc conegut avui dia. No obstant això, tal com va apuntar de manera brillant Azorín, «el núcleo, en el pensamiento de Nieremberg, es serenidad. No cedamos a las impresiones momentáneas; reportémonos en palabras, en gestos, en movimientos».⁴⁵

A més, la figura de Nieremberg és cabdal per entendre la magnitud i complexitat del Segle d'Or hispànic, no debades s'encarregà, entre d'altres, de l'aprovació de l'obra *La cuna y la sepultura*, de Francisco de Quevedo (1580-

42. ZAMORA CALVO, «Muerte, alma y desengaño. Las obras latinas del padre Nieremberg», 106.

43. *Ibíd.*, 113: «la vastedad de su obra contribuyó seguramente a desanimar a los investigadores a la hora de abordar su estudio».

44. Cfr. Victorino CAPÁNAGA, «San Agustín y Nieremberg», *Augustinus* 3 (1958) 529-540.

45. José Augusto Trinidad MARTÍNEZ RUIZ (Azorín), «Nieremberg», *ABC*, 15 de maig de 1951, 1.

1645).⁴⁶ També resulta capital per aprofundir en l'estudi de la particular i polièdrica contribució que Nieremberg aportà a la Companyia de Jesús de l'època barroca, en concret del segle del Barroc, juntament amb d'altres fills de sant Ignasi com Alonso Rodríguez (1526-1616) o Luis de la Puente (1554-1624). Potser només per aquests motius convé seguir llegint el jesuïta castellà.

EPÍLEG

LLISTAT D'OBRES MÉS REPRESENTATIVES DE NIEREMBERG

1. Edicions més destacades fins el 1900

Aforismos o dictámenes, Brussel·les: Imprenta de Juan Mommarte, 1664.

Avisos espirituales a que se reduce lo que está escrito para el camino de la perfección, con los dictámenes de espíritu y perfección, Barcelona: Imprenta de D. J. M. de Grau, 1842.

Obras cristianas, vol. I (1651); *Obras espirituales*, vol. II (1651); *Obras filosóficas*, vol. III (1651). Madrid: Domingo García y Morras.

Obras espirituales en 6 vols. Madrid: Librería Católica de Gregorio del Amo, 1890-1892. Conté: *Aprecio y estima de la divina gracia* (vols I i II, 1890), *De la hermosura de Dios* (vol. III, 1891), *Prodigio del amor divino y finezas de Dios con los hombres* (vol. IV, 1891), *De la adoración en espíritu y verdad. De la perfección religiosa* (vol. V, 1891), *Tratados de la vida divina* (vol. VI, 1892).

Obras y días: manual de señores y príncipes, Madrid: Viuda de Alfonso Martín, 1629.

Partida a la eternidad y preparación a la muerte, Madrid: Imprenta de Agustín Fernández, 1714. Inclou també les obres *Santos ejercicios y oraciones a propósito de los enfermos peligrosos*, *Libro de la vida. Jesús crucificado* (1634), *Aforismos o dictámenes* (1647).

Práctica del catecismo romano y doctrina cristiana, Madrid: Imprenta de Ramón Ruiz, 1794.

Vida del santo padre el B. Francisco de Borja: hechos políticos y religiosos del B. Francisco de Borja, Barcelona: Imprenta de la viuda e hijos de J. Subirana, 1882.

46. Francisco de QUEVEDO, *La cuna y la sepultura para el conocimiento propio y desengaño de las cosas ajenas*, Madrid: Imprenta del Reyno 1634.

2. *Les edicions més rellevants a partir de 1900*

Epistolario, Madrid: Espasa-Calpe, 1945.

Obras escogidas. Vol. I. Madrid: Atlas, 1957. Conté: *Vida divina* i *Del aprecio y estima de la gracia divina*. Vol. II. Madrid: Atlas, 1957. Contiene: *De la diferencia entre lo temporal y eterno* i *De la hermosura de Dios y su amabilidad*. Edició a càrrec de Eduardo Zepeda-Henríquez. Corresponen als volums 103 i 104 de la «Biblioteca de Autores Españoles».

Ocultia filosofía. Razones de la música en el hombre y la naturaleza, Barcelona: Acantilado, 2004. (edició a càrrec de Ramón Andrés).

Opúsculos piadosos, Madrid: Apostolado de la Prensa, 1904. Conté els tractats: *Alimento de amor divino* (1630), *Codicia santa de gracia y merecimientos* (1630), *De la constancia en la virtud y medios de la perseverancia* (1647) i *Consuelo de almas escrupulosas y su remedio* (1642).